

ΥΒΡΙΔΙΚΕΣ ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΜΟΝΤΕΛΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Ηλίας Κορομηλάς*

Η παρούσα μελέτη στηρίζεται σε ερευνητικό έργο του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών με τίτλο: «Επιχειρηματικότητα, Κίνδυνοι και Ανταγωνισμός στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας».**

Οι μεγάλες πόλεις του τέλους της μοντερνικής περιόδου, που συμπίπτει περίπου με τα μέσα του εικοστού αιώνα, παρουσιάζουν κάποια κοινά κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά, και μάλιστα όχι μόνον στις περιπτώσεις που λειτούργησαν ως πρωτεύουσες, ή που είχαν παλαιότερα διατελέσει νομικοί δείκτες ευρύτερων διοικητικών συγκεντρώσεων, όπως στο παράδειγμα των αυτόνομων γερμανικών περιοχών (Σαξονία, Παλατινάτο κ.λπ.), αλλά ακόμα και όταν ήταν εντεταγμένες σε χαρακτηριστικά αποκεντρωμένα συστήματα διοικητικής σύμβασης, παραπλεύρως προς την ενεργή πρωτεύουσα, όπως στην περίπτωση της Ιταλίας. Αυτά τα κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά ήταν σε κάθε περίπτωση τα στοιχεία της μοντερνικής τους ταυτότητας και προϋπέθεταν μια συγκεκριμένου τύπου προσέγγιση, με την οποία ήταν υποχρεωμένος να τις πλησιάσει ο παρατηρητής, αν ήθελε η οποιαδήποτε ανάλυσή του να έχει επαρκώς σοβαρό επιστημονικό αντίκρισμα. Τα χαρακτηριστικά αυτά μάλιστα αποτέλεσαν συχνά και μεθοδολογικό εργαλείο για τους κοινωνιολόγους που αντιπροσώπευσαν τον σκληρό πυρήνα της αναλυτικής μεθοδολογίας, όπως ο E. Gellner¹. Η υποβάθμιση και η απώλειά τους ως ειδοποιών

* Δρ. Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού.

** Το εν λόγω έργο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του υποέργου «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι “Άλλοι” – οι “Άλλοι” και Εμείς» του επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα» (Γ' Κ.Π.Σ., αριστεία σε ερευνητικά Ινστιτούτα Γ.Γ.Ε.Τ., δεύτερος κύκλος, Υπουργείο Ανάπτυξης).

1. Ο Gellner, όπως και μια σειρά σημαντικών φιλοσόφων της ύστερης μοντερνικής περιόδου, εντάσσονται στην Αναλυτική Φιλοσοφική Σχολή. Βασική της λογική είναι ότι η διαδικασία

διαφορών στοίχισε την ολοκληρωτική διάλυση της επάρκειας των ερμηνευτικών μοντέλων τέτοιου τύπου.

Ας τα παραθέσουμε:

Α. Η *εθνοτική ομοιογένεια* του κεντρικού αστικού όγκου που διασφάλιζε την απρόσκοπτη ανάπτυξη των βασικών όρων του *Zeitgeist*². Τούτοι οι βασικοί όροι παρουσίαζαν συνήθως εκλεκτική συγγένεια μεταξύ τους και απέρρεαν ομαλά από την υπάρχουσα ρεαλιστική πραγματικότητα, υπό τις συνθήκες της οποίας είχε αναπτυχθεί διοικητικά και αρχιτεκτονικά το αστικό μάρφωμα. Για παράδειγμα, τόσο πόλεις όπως το Λονδίνο, το Παρίσι ή το Βερολίνο, όσο και πόλεις όπως η Ζυρίχη, η Γενεύη, το Μιλάνο ή η Ρώμη, μπορεί να παρουσίαζαν εξαιρετικές διαφοροποιήσεις μεγάλου ανθρωπολογικού και πολιτικού εύρους. Ωστόσο, είχαν μια εξακριβωμένη αμφιμονοσήμαντη αντιστοιχία ανάμεσα στα γεωμορφολογικά δεδομένα και τις περιγραφικές διατυπώσεις που επικύρωναν τόσο την *folk science* (λαϊκή επιστήμη), όσο και τις εκφράσεις της τοπικής και ιστορικής κουλτούρας. Τούτο επέφερε το εξής αποτέλεσμα: διαμορφώθηκε μια χαρακτηριστικά καθαρή πολιτισμική ατμό-

της ανάλυσης πρέπει να παίζει τον πρωτεύοντα ρόλο τόσο στη μεθοδολογία όσο και στην επεξεργασία των υπό εξέταση δεδομένων. Οι πρώτοι που εφήρμοσαν μαθηματικές μεθόδους ανάλυσης στη λογική και τη γλώσσα ήταν οι G. Frege και ο B. Russel. Βασικός «υπεύθυνος» για τη διάδοση της Αναλυτικής Σκέψης ήταν ο Κύκλος της Βιέννης, με κύριους εκπροσώπους – μεταξύ άλλων – τους R. Carnap, O. Neurath αλλά και τον L. Wittgenstein (παρ'ότι ο τελευταίος δεν υπήρξε «επισήμως» μέλος του Κύκλου).

Πβ. και Arthur Pap, 1949, *Elements of analytic philosophy*, New York, Macmillan.

Baldwin T., 1998, «Analytical Philosophy», *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, vol. 1, London, Routledge.

Gellner Ernest, 1992, *Έθνη και εθνικισμός* (μετ. Δ. Λαφαζάνη), Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια. Του ιδίου, 1959, *Words and things*, London, Routledge.

2. Ο όρος εισήχθη από τον Johann Gottfried Herder σε μια κριτική που έγραψε το 1769 για το έργο του Christian Adolph Klotz όταν και μετέφρασε τη λατινική φράση *genius seculi* (*genius* = πνευματικός φύλακας + *saeculi* = του αιώνας), ενώ χρησιμοποιήθηκε και έγινε ευρύτερα γνωστός από τον Hegel αλλά και από Γερμανούς εκφραστές του Ρομαντικού Κινήματος. Το *Zeitgeist* (εκ του γερμανικού *Zeit* = εποχή + *Geist* = πνεύμα) εμπεριέχει το σύνολο των περιρρεόντων ορισμών της λαϊκής επιστημονικής γνώσης (*folk science*), το επικρατούν γούστο, τα δεσπόζοντα ήθη και τους ευρύτερους πολιτισμικούς χαρακτήρες μιας περιόδου. Οποιαδήποτε εικόνα έχει πέντε θέσεις αναφορικά προς το *Zeitgeist*:

- α. το αντιπροσωπεύει απολύτως,
- β. το κριτικάρει και το ανατρέπει,
- γ. βρίσκεται πολύ μπροστά από αυτό,
- δ. βρίσκεται πολύ πίσω από αυτό (retrospective) και
- ε. δεν έχει καμιά σχέση με αυτό.

Πβ. F. Sparshott, 1982, *The theory of the arts*, Princeton Univ. Press, Κεφ. VIII.

σφαιρα που υπέκρυπτε, τροφοδοτούσε και υπέθαλπε την εκάστοτε –λανθά-
νουσα μεν– κυρίαρχη δε ιδεολογία.

Β. Η *ομαλή μετάβαση* από συγκεκριμένες θεσμοποιήσεις σε συγκεκριμέ-
νες θεσμοθετήσεις, υπό την προϋπόθεση ότι θα διευκολύνονταν η μεγαλύτερη
και ισχυρότερη ανάπτυξη του ειδικού χαρακτήρα μιας πόλης τέτοιου είδους.
Για παράδειγμα, όλες οι προαναφερθείσες πόλεις, ακόμα και στις περιπτώ-
σεις των εξαιρετικά δυσχερών περιόδων των δύο Παγκοσμίων Πολέμων
και του Μεσοπολέμου, δεν έχασαν την ικανότητα αναδίπλωσης και αυτοπρο-
στασίας με στόχο τη συντήρηση του αλώβητου του ειδικού τους χαρακτήρα
και του εθνολογικού συνεχούς.

Γ. Τα δύο προηγούμενα χαρακτηριστικά επέτρεπαν την εκδήλωση του τρί-
του. Αυτό δεν είναι άλλο παρά η *δυνατότητα συνεπούς αντίδρασης*. Να αντι-
δρούν, δηλαδή, οι αστοί συγκεκριμένης πόλης με τρόπο που να επικυρώνει
και τα ειδικά γνωρίσματα της κοινωνικής αρένας η οποία αναπτυσσόταν μέ-
σα σε αυτά τα αστικά πλαίσια³.

Τούτη η επαλληλία εσωτερικά αλληλένδετων χαρακτηριστικών οφειλόταν
στη χρήση των διδαγμάτων του Διαφωτισμού.⁴ Συνεπώς, ένα ισχυρό αστικό
μόρφωμα αναπτυσσόταν, αφ' ενός, για να υπερασπιστεί όλα όσα αντλούνταν
από την εθνοτική μάζα που λειτουργούσε ως φορέας του ειδικού της «Πνεύ-
ματος της Ιστορίας», δηλαδή, ως φορέας των κυρίαρχων ιδεολογιών του ιδι-
αίτερου της *Zeitgeist*. Αφ' ετέρου, για να *ομαλοποιήσει* – στην πραγματικότητα
να πατάξει – κάθε ενοχλητική εξαίρεση, τέτοια, που θα μπορούσε –υπό συνθή-
κες– να καταστεί είτε ανατρεπτική της απρόσκοπτης πορείας του «Πνεύματος

3. Κατά τον Bourdieu, το *habitus*, ως ένα κοινωνικά και ταξικά ενσωματωμένο σύστημα πολιτισμικών πρακτικών και προδιαθέσεων, λειτουργεί καταλυτικά ως παράγοντας επικύρω-
σης της ταυτότητας και αυτοπροσδιορισμού του ατόμου μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής δρά-
σης (δηλαδή μέσα στην κοινωνική αρένα). Το *habitus* περιλαμβάνει όλες τις εκφάνσεις του πο-
λιτισμικού ιστού που εκδηλώνονται στις καθημερινές πρακτικές τόσο των ομάδων, όσο και
των ατόμων. Εμπεριέχει δε το σύνολο των δεξιοτήτων και των θεσμοποιητικών – μαθησιακών
μηχανισμών που λειτουργούν σε κάθε ομάδα, αλλά και κάθε άγραφης κανονικότητας (νόρμας)
που ενστερνίζεται το άτομο ως μέλος ομάδας. Με αποτέλεσμα ανθρώπινες μονάδες να συνο-
λοποιούνται μέσα από τις διαδραστικές πρακτικές της πολιτισμικής πολιτικής της ομάδας και
της οικονομικής αρένας που την χαρακτηρίζει. Έτσι, διαδραματίζουν τεράστιο ρόλο μέσω των
παράπλευρων διαχειριστικών μηχανισμών, υποκαθιστώντας ως διεθνή σύμβολα πια ό,τι κάπο-
τε θα ήταν ένας πολιτικός αρχηγός – εκφραστής εθνοτικού μεγαλοϊδεατισμού. Τέτοιες τυπικές
φιγούρες ο B. Gates ή ο Osama Bin Laden.

Πβ. Bourdieu P., 2002, *Η Διάκριση: Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, Αθήνα,
Πατάκης.

4. Giddens A., 1990, *The consequences of modernity*, Cambridge, Polity Press, σ. 46-53.

της Ιστορίας» προς την τελειώσή του, είτε επιβραδυντική της ανάπτυξης ενός συνεχούς ωφέλιμων θεσμοποιήσεων και θεσμοθετήσεων.⁵ Το άστυ δηλαδή αποτελούσε τελικά παράδειγμα για όλη την ευρύτερη επικράτεια και για τις ζυμώσεις που της έδιναν το δικαίωμα να αυτοεπιβεβαιώνεται αυτάρεσκα μέσα στα σύνορά της.

Από τα τέλη του εικοστού αιώνα, και πολύ περισσότερο σήμερα, γίναμε θεατές της μεγάλης μορφολογικής αλλαγής των πόλεων τέτοιου τύπου. Η ευελιξία προσπέλασης των συνόρων, η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και η – σε μεγάλο βαθμό – υποκατάσταση της ρεαλιστικής πραγματικότητας από εικόνες-προσομοιώσεις (*simulacra*),⁶ είχαν ως αποτέλεσμα το σταδιακό εκφυλισμό του μοντερνικού σκοπού της πόλης. Σήμερα, οι διάφορες υποομάδες, που δραστηριοποιούνται και συνωθούνται μέσα στις mega-πόλεις (*megacities*), επιζητούν την περιχαράκωσή τους λειτουργώντας ως θρυαλλίδες μέσα σε ένα θολό και ασαφές *Zeitgeist*. Αξίζει τον κόπο να εξετάσουμε τόσο το χαρακτήρα του μεταμοντερνικού mega-άστεως, όσο και των μεθοδολογικών αναγκών που προέκυψαν για την εξέτασή του.

Οφείλω να διευκρινίσω ότι τόσο το μοντερνικό όσο και το μεταμοντερνικό ερμηνευτικό μοντέλο δεν είναι *a priori* τεθειμένα κοινωνιολογικά εργαλεία που εξασφαλίζουν απόλυτα πειστικές εξηγήσεις. Δεν είναι δυνατόν να εξαναγκάσουν σε υποτεταγμένη υπηρεσία τα δεδομένα τους.⁷ Δηλαδή, δεν

5. Lyotard J. F., 1984, «Narratives of the legitimation of knowledge» και «Delegitimation», *The postmodern condition: A report on knowledge*, (μετ. G. Bennington, B. Missumi), Manchester, Manchester Univ. Press, σ. 31-36 και 37-40, αντιστοίχως.

6. Ο κάτοικος της πόλης γίνεται σε μόνιμη βάση αποδέκτης της εικόνας ενός αστικού τοπίου και δεν έχει τη δυνατότητα να προσεγγίσει τα πραγματικά οπτικά ερεθίσματα που παρέχει η φύση παρά μόνο μέσα από την τηλεόρασή του, την οθόνη του υπολογιστή του, το κινητό του τηλέφωνο, από φωτογραφικό υλικό ή – κατ' απόδρασιν και άρα εμβόλιμα – από τις ελάχιστες ευκαιρίες που του δίνονται να μεταβεί στην ύπαιθρο ή να ταξιδέψει. Τούτο σημαίνει ουσιαστικά ότι τα οπτικά εισερχόμενα που τελικώς λαμβάνει, αποτελούνται από συρραφή, ανασκευή και κατάργηση – κατά το δοκούν – πληθώρας εικόνων τις οποίες επεξεργάζονται ειδικοί με υπερσύγχρονα προγράμματα και υπολογιστές. Οι εικόνες αυτές – παράγωγα της ως άνω επεξεργασίας – αποτελούν τα *simulacra*. Ο όρος *simulacrum* (ενικός του *simulacra*) έχει μεταφραστεί στα ελληνικά τόσο ως *ομοίωμα* όσο και ως *προσομοίωση*. Έγινε ευρύτερα γνωστός από τον Γάλλο κοινωνιολόγο Jean Baudrillard (1929–2007) στο πιο γνωστό του ίσως βιβλίο, 1994, *Simulacra and simulation* (trans. S. F. Glaser), Michigan, The Univ. of Michigan Press.

7. Άλλωστε, η διάκριση των δύο όρων (μοντέρνο – μεταμοντέρνο) είναι θεμιτή μεν στην κουλτούρα, ωστόσο δεν είναι διαφωτιστική για την φιλοσοφία διότι τα όρια μεταξύ των όρων αυτών δεν είναι απολύτως σαφή και διακριτά.

Πβ. Huyssen A., 1992, «Mapping the postmodern», *PMR*, σ. 61.

Χριστοδουλίδης Π., 1994, “Τέχνη και Ιδεολογία, η περίπτωση του μεταμοντερνισμού”, *Αισθητική και θεωρία της τέχνης* (επιμ. Χριστοδουλίδης Π.), Αθήνα, Καρδαμίτσα, σ. 189-201.

αναφέρονται σε αναθεωρητικές ταξονομικές⁸ μεταφυσικές τύπου Hegel, αλλά ευδοκιμούν στις κλασικές κατηγορικές μεταφυσικές αριστοτελικού και εμπειριοκρατικού τύπου. Με άλλα λόγια, δεν επιδιώκουν δεοντολογικές επιταγές, αλλά a posteriori εξηγήσεις. Επομένως, η ανάγκη διερεύνησης των μεταμοντερνικών αλλαγών (όσο και του μεταμοντερνικού λεξιλογίου) προέκυψε από τη βαθιά και οφθαλμοφανή αλλαγή του ίδιου του τύπου του άστεως.⁹

Η παλιά συνεκτική πόλη υποκαθίσταται από έναν γιγάντιο μεγα-αστικό υποδοχέα. Μέσα σε αυτόν δεν απαντούμε πια ομοιογενείς φυλετικούς συνοδοιπόρους. Απαντούμε διαφορετικής ανθρωπολογικής προέλευσης θρυαλλίδες ομάδων. Αυτές αυτοπροσδιορίζονται εσωτερικά ως κολεκτίβες πολιτισμικά και εθιμικά συγγενών μελών, αλλά όχι υποχρεωτικά ως συγγενείς η μία με την άλλη. Ανάμεσά τους, οι συμβατικές σχέσεις καταναλωτικών συμπεριφορών και πολιτικής ταυτότητας δημιουργούνται από ένα ισχυρό συγκολλητινογόνο:¹⁰ την ίδια την αντίληψή τους για επιτυχία και αστική ικανοποίηση. Τούτη μεταφράζεται σε εξειδικευμένα αντανεκλαστικά αυτοεπιβεβαίωσης μέσα από τη διαφήμιση και τη λοιπή πρωτογενή οπτική πληροφορία.¹¹

8. Ο όρος *ταξονομικό* είναι δάνειο από την επιστήμη της Βιολογίας, καθιερώθηκε και χρησιμοποιείται διεθνώς κατά τη διωνυμική ονοματολογία (δηλαδή την επίσημη μέθοδο ονοματοδοσίας των ειδών), χάρις στις ανεκτίμητες έρευνες του *Carolus Linnaeus*.

Πβ. *Carolus Linnaeus, 1758, Systema Naturae*, Intercept Ltd, 10η έκδοση.

Περσεμλίδης Κ., «*Ο Κωνσταντίνος Α. Δοξιάδης και το έργο του, τα βάρη της οικιστικής: Η 4η υποχρέωση: το λογικό και ταξονομικό πλαίσιο*», διάλεξη που εκφωνήθηκε στο πλαίσιο εκδήλωσης που έγινε προς τιμήν του Έλληνα αρχιτέκτονα στο Μουσείο Μπενάκη (Ιαν. 2007) και δημοσιεύθηκε στο διαδίκτυο, σ.18-25.

http://www.doxfriends.org/yahoo_site_admin/assets/docs/Ekistic_Foundations_GREEK_4630557.pdf.

9. Rushdie S., 1991, *Imaginary Homelands*, London, Granta Books.

10. Ο όρος είναι δάνειο από την Βιολογία και αποτελεί αντίγονο το οποίο βρίσκεται στα ερυθρά αιμοσφαίρια, συγκολλάται με τις συγκολλητίνες και προσδίδει το χαρακτήρα της ομάδας αίματος. Π.β. στο λήμμα *Συγκολλητινογόνο*, Εγκυκλοπαίδεια *Ερμής* [ΧΘΩΝ 2002], εκδ. ΜΕΙΔΙΑΜΑ.

11. Η Sarah Pink γράφει: «Σήμερα, περισσότερο από κάθε παρελθούσα περίπτωση, οι εθνογράφοι χρησιμοποιούν οπτικές και ψηφιακές εικόνες και τεχνολογίες για να μελετήσουν και να παρουσιάσουν τις κουλτούρες, τις ζωές και τις εμπειρίες άλλων ανθρώπων. Οι θεωρητικές και τεχνολογικές καινοτομίες κατέστησαν το οπτικό τόσο ανεκτό, όσο και προσίτι στους ανθρωπολόγους και τούτο δημιούργησε ένα σύγχρονο πλαίσιο, μέσα από το οποίο αναφύονται νέες μεθοδολογίες, πρακτικές και μέσα εθνογραφίας» (από το *Working images: visual research and representation in ethnography*, Routledge, 2004 [μετ. δική μου]).

H. Garfinkel, A. W. Rawls, D. Harper, 2005, *Seeing sociologically: The routine grounds of social action*, Paradigm Publishers.

Υπό τον όρο πρωτογενής οπτική πληροφορία εννοούμε το ακατέργαστο υλικό με το οποίο βομβαρδίζεται ανιεράρχητα ο αποδέκτης, έτσι ώστε να υπερκεράσει την ανθρωπολογική του διαφορετικότητα προέλευσης και να «συνεννοηθεί» προ-εννοιακά¹² με μέλη άλλων ετερογενών θρυαλλίδων στα κοινά μεγα-αστικά πλαίσιά τους. Το ακατέργαστο υλικό μπορεί να προέρχεται τόσο από τις ίδιες τις εικόνες της πόλης όσο και από το διαδίκτυο, τα επιβαλλόμενα ενδυματολογικά πρότυπα, τη λαϊκή συμβολοποιία των καρτούν ή τον εμπορικό κινηματογράφο (*mainstream cinema*). Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται ένα θολό, αν και συμπαγές, αμάλγαμα ιδεών που δεν έχουν υποχρεωτικά καθαρό γλωσσικό αντίκρισμα.¹³ Χρησιμεύει, ωστόσο, για να εξισορροπήσει τις διαφορετικές ανθρωπολογικές προελεύσεις και για να προμηθεύσει στα μέλη των εκάστοτε υποομάδων την εξής «παρηγορητική» βεβαιότητα: πως αναγνωρίζουν τον αυτοπροσδιορισμένο εαυτό τους σε πρότυπα κοινά μεν για όλους, ετερογενώς δε ερμηνευμένα και μεταφερμένα σε επίπεδο συμπεριφοράς.¹⁴

Αυτή η αλλαγή από το μοντερνικό μοντέλο άστεως στο μεταμοντερνικό μοντέλο του μεγα-αστικού υποδοχέα προϋπέθεσε και μία υποκατάσταση του συγκεντρωτικού μοντερνικού κράτους από άλλου τύπου μηχανισμούς. Στη μεταμοντερνική συμβατιστική πραγματικότητα, παράπλευροι διαχειριστικοί μηχανισμοί σιγά σιγά εξοβελίζουν τον μέχρι πρότινος κυρίαρχο ρόλο

12. Τα προ-εννοιακά επίπεδα δεν έχουν λεκτική έκφραση. Οι προ-έννοιες είναι ανώνυμες και το δίκτυό τους είναι σαν ένα δίκτυο δρόμων χωρίς ονόματα. Το μόνο κοινό σε όλες αυτές τις διαφορετικές έννοιες είναι ότι ένας κιναισθητικός αντιληπτικός μηχανισμός στον εγκεφαλικό φλοιό, που διαχειρίζεται όλα τα αντικείμενα που ομοιάζουν με έναν συγκεκριμένο τρόπο *αυτομάτως*, δηλαδή δίχως λογικό συμπερασμό και πολλή σκέψη. Εάν, για παράδειγμα, διαπιστώσω τη χρησιμότητα ενός αντικειμένου με συγκεκριμένες ιδιότητες (π.χ. ενός γυάλινου μπουκαλιού), τότε όλα εκείνα τα αντικείμενα με παρόμοιες ιδιότητες τα χρησιμοποιώ κατά τον ίδιο τρόπο χωρίς πρότερη λογική σκέψη (ότι δηλ. κάθε τέτοιο αντικείμενο θα μου χρησιμεύει ώστε να το γεμίσω με νερό).

Πβ. John Horgan, 1999, *The undiscovered mind*, New York, Touchstone.

P.A. and Jill de Villiers, 1979 *Early language*, London, Fontana Open Books.

13. Ο Chris Jenks γράφει: «Το να κοιτάζει, να βλέπει και να γνωρίζει κανείς, είναι κάτι το οποίο έχει γίνει επικίνδυνα περιπλεγμένο, με αποτέλεσμα ο σύγχρονος κόσμος να θεωρείται μάλλον ως ένα εωρακό φαινόμενο», από το Chris Jenks (ed.), 1995 «The centrality of the eye in western culture: An introduction», *Visual Culture*, London, Routledge, σ. 1, [μετ. δική μου].

14. Gazzaniga M. S., 1998, «The value of interpreting the past», *The mind's past*, Univ. of California Press, California, σ. 151-175.

Madan Sarup, 2002 *Identity, culture and the postmodern world*, Edinburgh, Edinburgh University Press.

του κράτους.¹⁵ Παρακάμπτον τις κεντρικές διοικήσεις, εγκαθιστώντας σχέσεις είτε μεταξύ ομάδων, είτε συχνότερα μεταξύ μεγα-αστικών υποδοχέων που παρουσιάζουν συγγενή οικονομικό, γεωφυσικό και πολιτισμικό χαρακτήρα. Έτσι, οι «γειτονιές» του μέλλοντος δείχνουν ασύμπτωτες με τους διοικητικούς οργανισμούς του παρελθόντος. Τέτοια διαχείριση, λοιπόν, εκπηγάζει κυρίως από τρία είδη παράπλευρων διαχειριστικών μηχανισμών που – όπως αναφέρθηκε – έχουν εν πολλοίς υποκαταστήσει το μοντερνικό ολιστικό κράτος:

1ον: Από θεσμοθετημένους μηχανισμούς κατάταξης των πολιτικών και πολιτισμικών υποομάδων σε ψηφοθηρικά target groups. Επειδή αυτοί προσπαθούν να περάσουν ένα γενικό κλίμα συμφωνίας ή διαφωνίας προς ορισμένες προτάσεις δημιουργώντας τεχνηέντως ευρύτερες «λαϊκές» αγανακτήσεις ή ευρύτερους «λαϊκούς» ενθουσιασμούς (π.χ. τηλεπαιχνίδια τύπου reality shows).

2ον: Από θεσμοποιημένους επικοινωνιακούς μηχανισμούς (διαδίκτυο, τηλεόραση) κατάταξης των πολιτισμικών υποομάδων σε ταξονομικά σύνολα καταναλωτών που επιθυμούν συγκεκριμένα πλέγματα αντικειμένων ως επικυρωτές μυθοποιημένης ευτυχίας και ευημερίας (μέσω διαφημιστικών μηνυμάτων ή μέσα από διαδικτυακά παιχνίδια).

3ον: Από θεσμοποιημένους μηχανισμούς κατάταξης των πολιτισμικών υποομάδων σε σύνολα οπαδών συγκεκριμένων «ηρώων» (fan clubs), των οποίων τα διακριτικά χαρακτηριστικά ελκύουν προς ταύτιση και αποτελούν πυρήνες αναγνώρισης εκλεκτικών σχέσεων μέσα από τις οποίες κατασκευάζονται οι υποομάδες.

Όλα τα παραπάνω φάνηκαν σε γενικές γραμμές να λειτουργούν ομαλά στις περισσότερες περιπτώσεις τόσο της κεντρικής Ευρώπης, όσο και του αγγλοσαξονικού κόσμου. Παρ' όλες τις τριβές, τα ρατσιστικά προβλήματα, τις ιεραρχήσεις επιμέρους πολιτισμικών δεδομένων και τη δυσκαμψία των νομικών συστημάτων, η εξέλιξη στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν μάλλον θετική. Η εξαίρεση φάνηκε σε πολύ ειδικές περιπτώσεις. Και για να το εξηγήσω αυτό, θα επιχειρήσω μια υπόθεση εργασίας. Θα θεωρήσω πως η ανώμαλη διεκπεραίωση εγκατάστασης των μεταμοντερνικών παραμέτρων οφείλεται στην εκάστοτε προϋπάρχουσα αδυναμία του τέως μοντερνικού άστεως να αφομοιώσει τα ίδια του τα Διαφωτιστικά δεδομένα.

15. Hertz J., *The rise and demise of the territorial nation-state*, World Politics, τ. ix, κ.ε. 473.

Υπήρξαν ορισμένα ηχηρά παραδείγματα άστεων που αν και παρουσίαζαν όλα τα εξωτερικά γνωρίσματα του μοντερνικού συνεκτικού μορφώματος του δέκατου ένατου αιώνα, δεν κατάφεραν στην πραγματικότητα να ανταποκριθούν στο ρόλο που κλήθηκαν να διεκπεραιώσουν την εποχή της μεγάλης τους έξαρσης. Αυτό οφείλεται σε δύο γεγονότα. Αφ' ενός, ο συνεκτικός ανθρωπολογικός ιστός συνυπήρχε με ένα ιστορικό συνεχές. Τούτο δεν επέτρεψε έναν ομαλό διάλογο και μιαν ανεμπόδιστη ζύμωση ανάμεσα στο ενδοσυνοριακό *Zeitgeist* και στα περίξ όμορα. Αφ' ετέρου, συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα συνέτειναν ώστε τα ως άνω άστεα να χάσουν κυριολεκτικά το ραντεβού τους με την Ιστορία¹⁶. Αυτό το κενό, σε ό,τι θα μπορούσε κανείς να αποκαλέσει τροφοδοτικό υπόστρωμα της ομαλής εξέλιξης ενός *Zeitgeist*, είναι συνήθως η αιτία που αναπτύσσονται ιδεολογικά σημεία και τέρατα, που δεν παύουν να μας εκπλήσσουν κατά την ιστορική καταγραφή των ανθρώπινων συμπεριφορών. Δεν θα καταφύγω στο κλασικό παράδειγμα του αυγού του φιδιού που κατέληξε στο πολιτικό σχήμα της Γερμανίας του 1939. Επειδή τούτο, κατ' εξαίρεσιν, δεν είναι παρά η έκφανση του σκοτεινού μέρους του ύστερου ρομαντισμού (για το οποίο υπάρχουν πολλές και εξαιρετικές αναλύσεις).¹⁷ Θα παραθέσω ως χαρακτηριστικά παραδείγματα την περίπτωση της Αθήνας και αυτή της Μόσχας. Αν και για διαφορετικούς λόγους η καθεμία, μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τους λόγους για τους οποίους παρατηρείται *ανάσχεση* της ομαλής μετάλλαξής τους σε σύγχρονους μεγα-αστικούς πολυπολιτισμικούς υποδοχείς.

Η Μόσχα σήμερα καλείται να υπηρετήσει ένα ρόλο κέντρου υψηλών οικονομικών απαιτήσεων και διαπλοκών, ενώ έχει χάσει τους συγκεντρωτικούς μηχανισμούς συνοχής και ελέγχου παντός είδους περιφερειακών σταθμών παραγωγής. Εξάλλου, ακόμα κι όταν επιτελούσε τον αυτοκρατορικό της σκοπό, ο Διαφωτιστικός χαρακτήρας είχε επιβληθεί βίαια και καταναγκαστικά στο *Zeitgeist* που αυτή χρησιμοποιούσε, και μάλιστα, από τους ίδιους τους ενσάρκωτες της λειτουργίας της, δηλαδή από συγκεκριμένους Τσάρους που συνέλαβαν τη δυσκινησία ενός τόσο εκτεταμένου συστήματος απέναντι στις απαιτήσεις του επερχόμενου μοντερνισμού (με πρώιμο παράδειγμα ήδη τον Μεγάλο Πέτρο). Επειδή, λοιπόν, η ομαλή μετάβαση προς τον δέκατο ένατο αιώνα απέτυχε εκ των ένδον, είναι φυσικό και η μετάβαση από ένα ψευδο-

16. Edward W. Soja, 2000, *Postmetropolis: Critical studies of cities and regions*, Blackwell, Oxford.

17. Remarque E. M., 2002, *The Black Obelisk*, Simon Publications.

μοντερνισμό προς έναν αναφομοίωτο μεταμοντερνισμό να γίνεται με μεγάλη δυσχέρεια. Ήδη, η μεταμόρφωση των ταξικών δεδομένων του δέκατου ενάτου αιώνα σε συνθετότερα δεδομένα κοινωνικών θέσεων του πρώτου μέρους του εικοστού, κατέληξαν σε μια επανάσταση που – κυριολεκτικά – *πριόνισε* τα ίδια τα ιδεολογικά συμπραζόμενα που την επέβαλαν. Η μετάλλαξη ενός μοντέλου μονοπροσματικών τάξεων σε ένα μοντέλο πολυσυλλεκτικών, πολυεθνοτικών θρυαλλίδων, χωρίς την ενδιάμεση μεσολάβηση των κοινωνικών όρων υποστήριξης, είναι προφανώς καταδικασμένη, αν όχι σε αποτυχία, τουλάχιστον σε μακρά περίοδο εσωτερικών συγκρούσεων και φαινομένων κοινωνικής παθολογίας.

Στο πλαίσιο της έρευνας του ΕΚΚΕ, στην οποία συμμετείχα ως εκπαιδευόμενος ερευνητής και η οποία αποτέλεσε την αφορμή για την παραγωγή αυτού του κειμένου, μου δόθηκε η ευκαιρία να έρθω σε επαφή με μεταναστευτικούς θύλακες της πρωτεύουσας, να επεξεργαστώ επαρκές εμπειρικό υλικό και να αποκτήσω προσωπική εμπειρία του χωροταξικού ιστού διανομής των εισερχόμενων ανθρωπολογικών δεδομένων μέσα στον κύριο πολεοδομικό υποδοχέα.

Οι κύριες διαπιστώσεις μου αναφορικά με τα αίτια αποτυχίας της εγκατάστασης ενός ισχυρού συνεκτικού πολιτισμικού συνεχούς συμπυκνώνονται στα εξής:

Α. Ανάμεσα στις παρένθετες ομάδες (προπάντων τις αφρικανικής και ασιατικής προέλευσης) και στον προϋπάρχοντα εθνικό ιστό, δεν έγινε καμιά προσπάθεια εγκατάστασης *κοινών οπτικών δεδομένων*,¹⁸ τέτοιων που να λειτουργήσουν ως οδοί προεννοιακής επικοινωνίας, η οποία – ακόμα και διαφορότροπα ερμηνευμένη – να οδηγήσει σε κοινές συμπεριφορές και αντι-

18. Οι όροι *οπτικά δεδομένα*, *οπτική πληροφορία* (*visual data*), *οπτικές εικόνες* (*visual images*), *οπτικοποίηση* (*visualization*), προέρχονται από το λεξιλόγιο του γνωστικού πεδίου του *οπτικού πολιτισμού*. Ο όρος οπτικός πολιτισμός (ή οπτική κουλτούρα – *visual culture*) αποδίδεται πρωτίτως στον ιστορικό τέχνης Μ. Baxandall που μελέτησε την αναγεννησιακή ζωγραφική στην Ιταλία του 15ου αιώνα, ακολούθως δε στην ιστορικό τέχνης Svetlana Alpers προκειμένου να τονίσει το βαρύνοντα ρόλο των οπτικών εικόνων στο πλαίσιο της ολλανδικής κοινωνίας του δέκατου έβδομου αιώνα. Ωστόσο, μετά το 1990 αρχίζει να συμπήγνυται σε αυτόνομο, ή τουλάχιστον αναγνωρίσιμο, γνωστικό πεδίο, αν και οι ενασχολούμενοι περί αυτό έχουν διαφορετικές επιστημονικές προελεύσεις (κοινωνιολόγοι, φιλόσοφοι, γνωστικοί επιστήμονες, ανθρωπολόγοι, κ.λπ.). Η *κοινωνιολογία* αρχίζει να εμπλέκεται σε ζητήματα *οπτικού πολιτισμού*, ακριβώς όταν αποσαφηνίζονται οι όροι πολιτισμικές σπουδές (*cultural studies*), οπτικός πολιτισμός (*visual culture*) και οπτικές σπουδές (*visual studies*). Ο *καθηγητής οπτικού πολιτισμού* (*Visual Culture*) Ν. *Mirzoeff* λέγει: «Ο σημερινός κόσμος είναι υπερ-οπτικός. Κατακλυζόμαστε από εικόνες οπουδήποτε και αν πάμε. Τηλεοράσεις, ηλεκτρονικοί υπολογιστές – ακόμη και

δράσεις στην κοινή αρένα. Με αποτέλεσμα, διαφορές ανθρωπολογικών εθίμων και θρησκευτικών ιδεοληψιών να γίνονται ισχυρά συμβολικά εμπόδια για την τροφοδότηση ενός ευέλικτου και ευρύτερου *Zeitgeist*. Εν προκειμένω, δεν λειτούργησε η κοινωνικότητα (*sociability*) ως υγιές υποκατάστατο της κοινωνικοποίησης (*socialization*).¹⁹ Σήμερα λοιπόν που το αισθητηριακό υλικό καθίσταται σχεδόν αμιγώς οπτικό,²⁰ εμφανίζεται η ανάγκη για την εγκατάσταση μίας νέας *Γλώσσας Επικοινωνίας* που δεν μπορεί πλέον να βασίζεται σε κοινά νοήματα, ούτε και στο κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο των διαφόρων υποομάδων - θρυαλλίδων που συνωθούνται στα πλαίσια ενός μεγααστικού υποδοχέα. Αυτή η Νέα Γλώσσα δεν μπορεί παρά να βασίζεται σε *εικόνες - σήματα*. Για το λόγο τούτο, ο τρόπος εγκατάστασης *παιδευσιακών ανακλαστικών* θα έπρεπε να γίνεται με την παροχή οπτικών εικόνων.

τα κινητά τηλέφωνα σήμερα - μας βομβαρδίζουν με εικόνες διαρκώς. Πρέπει να κατανοήσουμε και να διερευνήσουμε τι ακριβώς σημαίνει αυτό»,

{πβ. http://steinhardt.nyu.edu/profiles/faculty/nicholas_mirzoeff/, [μετ. δική] μου}.

Ο *Scott Lash* γράφει: «Ζούμε σε μια κοινωνία στην οποία η αντιληπτικότητα μας κατευθύνεται τόσο συχνά στις αναπαραστάσεις, όσο και στην 'πραγματικότητα'... και η αντίληψη που έχουμε για την πραγματικότητα καταλήγει να είναι μέσω αυτών των αναπαραστάσεων. Ακόμη και ένα μεγάλο τμήμα από τις αναπαραστάσεις που αντιλαμβανόμαστε, προέρχεται από αναπαραστάσεις», {*Sociology of postmodernism*, International Library of Sociology Series, London, Routledge, 1990, σ. 24, (μετ. δική μου)}.

19. Η Margaret Archer θεωρεί ότι: «...οι κοινωνίες δεν αποτελούν πλέον τις πρωταρχικές μονάδες της κοινωνιολογίας...» στο «*Sociology for One World: Unity and Diversity*», *International Sociology*, vol. 6, no 2, 1991 (μετ. δική μου). Πβ. και T. McGrew: «A global modern society?», S. Hall, D. Held, T. McGrew (eds), *Modernity and its futures (Understanding Modern Societies)* Cambridge, Polity Press, 1992, σ. 98. Αλλά και ο Michael Mann γράφει: «...θα καταργούσα την έννοια της "κοινωνίας"»... {*The Sources of Social Power*, 1986, Cambridge Univ. Press, Cambridge, σελ. 2, (μετ. δική μου)}.

20. Αυτό προφανώς δεν συνέβαινε πάντοτε. Μπορούμε μάλιστα να χωρίσουμε αδρομερώς το κύριο *corpus* της νεώτερης ευρωπαϊκής ιστορίας διακίνησης της πληροφορίας σε τρεις βασικές περιόδους:

A. Στην αφηγηματική, από τον πρώιμο μεσαίωνα μέχρι την ύστερη αναγέννηση. Ο γραπτός λόγος δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος, η πληροφορία διακινείται κυρίως μέσα από αφηγήσεις οδοιπόρων, προσκυνητών (*pilgrims*), κατ' επάγγελμα παραμυθιάδων, αγγελιαφόρων, τροβαδούρων κλπ. Η διασταύρωση της αλήθειας των γεγονότων είναι δύσκολη και ασαφής, τα μέγθη ανεξακριβώτα.

B. Στη γραπτή, από την ύστερη αναγέννηση ως και τις αρχές τού 20ου αιώνα. Οτιδήποτε αποθηκεύεται σε γραπτή μορφή αποκτά κύρος, τα *scripta manent* και υπάρχουν γραπτοί διάλογοι μέσα από επιστολογραφία με παραπομπές και απαντήσεις επατόντων ανά γνωστικό πεδίο, κατάσταση που επιτείνεται κορυφούμενη κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, οπότε και οι μεγάλες βιβλιοθήκες αποκτούν ιδιαίτερη σημασία.

Κατά τις δύο αυτές περιόδους θεωρείται εξαιρετική η αξία τού αυτόπτη μάρτυρα, κάποιου που στην ερώτηση: «το είδες με τα μάτια σου;» μπορεί να απαντήσει: «ναι ήμουν κι εγώ εκεί».

Β. Υπάρχει ένα ισχυρό κενό ανάμεσα στις συνταγματικές θεσμοθετήσεις υποδοχής και στις πολιτισμικές θεσμοποιήσεις υιοθεσίας των νεοεισερχόμενων μεταναστών. Και τούτο γιατί ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, κατ' αντίθεσιν με τον Ευρωπαϊκό, στήριξε τη σύσταση της ορολογίας του σε ένα κλειστό αυτοεπικυρούμενο σύστημα εθνικιστικής έξαρσης.²¹ Έτσι, δεν υπήρξε το εργαλείο διεύρυνσης της έννοιας της ομάδας, καθώς αυτή η τελευταία δεν νοούνταν ποτέ ως μη ταυτιζόμενη με συγκεκριμένα διοικητικά σύνορα που να την πιστοποιούν. Με άλλα λόγια, η μετάβαση από το μοντερνικό όνειρο του τόσο επιθυμητού εθνοκράτους (που όλο και μεγάλωνε κατά το δέκατο ένατο αιώνα), στη μεταμοντερνική αντίληψη των παράπλευρων διαχειριστικών μηχανισμών (που χαλαρά διακανονίζουν υποθέσεις αγνοώντας τις συνοριακές γραμμές) γίνεται σχεδόν ανέφικτη. Προπάντων, ανέφικτη όχι τόσο για τους διοικούμενους, αλλά για τους διοικούντες, γεγονός που καθιστά τους κρίκους θεσμοποιήσεις – θεσμοθετήσεις συχνά ανοικτούς και αβέβαιοι.

Η ελληνική περίπτωση ενός υβριδικού μεγα-αστικού υποδοχέα, που, ωστόσο, δεν λειτουργεί με τα αναμενόμενα ανακλαστικά, όπως αυτά υπαγορεύονται από την ίδια τη σύνθεσή του, αποτελεί τυπικό δείκτη κακής διαχείρισης του τρόπου με τον οποίον αντιμετωπίζονται οι διαφορετικές υποομάδες σε επίπεδο παροχής οπτικής – κατά κύριο λόγο – πληροφορίας. Και εκτιμώ πως οι παρελκόμενες δυσκολίες, που έχουν αντίκτυπο στην απορρέουσα οικονομία και σε ζητήματα απόκτησης ενός πραγματικού ευρωπαϊκού προφίλ, θα γίνουν περισσότερες. Επειδή η ίδια η ελληνική κοινωνία δεν αντιμετωπίζει τις ομάδες αυτές ως αυτοτελή νέα φυλετικά εισερχόμενα με τον οφειλόμενο σεβασμό στα επιμέρους πολιτισμικά τους δεδομένα – κάτι που διαπίστωση, άλλωστε, και κατά την έρευνα μιλώντας με Έλληνες καταστηματάρχες αλλά και τον απλό κόσμο (περαστικούς, πελάτες κ.λπ.). Καθώς, ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός δεν την εκπαίδευσε ποτέ στην ανοχή που υπήρ-

Γ. Στην οπτική. Από τις αρχές του 20ού αιώνα και με συνεχή επίταση, κυρίως από τη δεκαετία του 1990 και μετά, μορφοποιείται μια σχεδόν αμιγώς οπτική περίοδος. Αυτό σημαίνει πως ζούμε πα σε έναν οπτικό πολιτισμό, όπου σε κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας κυρίαρχο και καθοριστικό ρόλο παίζει ο τρόπος διαχείρισης και μετάδοσης των εικόνων. Ο άνθρωπος δέχεται έναν κατακλυσμό οπτικών αντιληψιών (visual percepts) δίχως ιστορικό προηγούμενο, μη δυνάμενος να τα επεξεργαστεί και να τα ταξινομήσει βάσει κάποιων αντικειμενιστικών κριτηρίων.

Πβ. *Regis Debray*, 1995, «*The three ages of looking*», [trans. Eric Rauth], *Critical Inquiry*, vol. 21, no 3, Άνοιξη, σ. 529-555.

21. Η καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης ήταν το κύριο μέλημα των περισσότερων Ελλήνων Διαφωτιστών, διότι ως απώτερος σκοπός εμφανιζόταν η εθνική αποκατάσταση και την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού.

ξε βασικό συστατικό του Ευρωπαϊκού, αλλά και για τον λόγο ότι η Ελλάδα μετατράπηκε τις τελευταίες δύο δεκαετίες από χώρα παροχής μεταναστευτικών ομάδων σε άλλα κράτη, σε χώρα υποδοχής τους. Το πώς όλο το πρόβλημα έχει παγιώσει το οπτικό του αντίκρισμα στην εποχή των simulacra και το πώς σε αυτή την οπτικοποίηση περιέχονται τα κλειδιά της ανασύνθεσης όλης αυτής της προβληματικής, είναι ζητήματα προς διερεύνηση που αξίζει να τα βάλει κανείς στο τραπέζι.